

ЗМІСТ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – ОСВІТА ДЛЯ ВСІХ

Луценко Інна

Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі _____ **7**

Родименко Ірина

Інклюзивне навчання: ретроспективний екскурс та аналітичні висновки для впровадження в Україні _____ **17**

НАУКА – ПРАКТИЦІ

Кобильченко Вадим

Віктимізація в дитячому віці як наслідок поліфакторної депривації _____ **27**

Дробот Олена, Замша Анна, Федоренко Оксана

Бімодально-білінгвальний підхід до організації навчання глухих та слабкочуючих _____ **37**

Бабяк Ольга

Формування міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку в шкільній групі _____ **47**

Чеботарьова Олена

Сучасні підходи до трудового навчання учнів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту _____ **56**

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

Наконечна Лариса

Основоположні підходи в інклюзивній освіті в країнах Північної Америки та Україні _____ **65**

Роменська Тамара

Особливості мотиваційно-ціннісного компонента соціально-побутових навичок у дітей дошкільного віку з дитячим церебральним паралічем _____ **73**

Тичина Катерина

Особливості уявлень про міжособистісні сімейні стосунки у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення _____ **86**

УДК 159.996.3:81'233-053.5

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО МІЖОСОБИСТІСНІ СІМЕЙНІ СТОСУНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Катерина Тичина, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
k.kibalna@kubg.edu.ua

Проаналізовано наукову психолого-педагогічну літературу з питання сім'ї та міжособистісних сімейних стосунків: дитячо-батьківських та сіблінгових. Розглянуто проблеми сім'ї, що виховує дитину із особливими освітніми потребами. Розкрито основні підходи до здійснення експериментального дослідження міжособистісних стосунків у родинах, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. Представлено методику дослідження уявлень дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення про міжособистісні сімейні стосунки, зокрема дитячо-батьківські та сіблінгові. До її структури входять методики дослідження уявлень про міжособистісні родинні стосунки у дітей дошкільного віку, такі, як «Сходинки» (В. Ткачова), «Пошта» (за ред. А. Лідерса та І. Анісімової), «Кінетичний малюнок сім'ї» (R. Burns, S. Kaufman). Запропоновано модифіковану та структуровану автором процедуру оцінювання результатів методики «Сходинки», що враховує характеристики ступенів близькості дитини з рідними, а також шкали та рівні для їх визначення.

Аналіз результатів проведеного дослідження міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей зазначеної категорії, дав змогу констатувати у більшості дітей із тяжкими порушеннями мовлення труднощі у спілкуванні та взаємодії з батьками, потребу залучення старшого покоління для компенсації незадоволеності в емоційній взаємодії та спілкуванні з батьками.

Ключові слова: сім'я, міжособистісні сімейні стосунки, дитячо-батьківські стосунки, сіблінгові стосунки, тяжкі порушення мовлення, старший дошкільний вік.

© Тичина К., 2017

Катерина Тычина, Институт человека Киевского университета имени Бориса Гринченка, г. Киев, Украина

Особенности представлений о межличностных семейных отношениях у детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи

Проанализировано психолого-педагогическую литературу по вопросу семьи и межличностным семейным отношениям: детско-родительских и сиблинговых. Рассмотрены проблемы семьи, воспитывающей ребенка с особенностями развития. Раскрыты основные подходы к проведению экспериментального исследования межличностных отношений в семьях, воспитывающих детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи. Предложено методику экспериментального исследования представлений детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи о межличностных семейных отношениях, в частности детско-родительских и сиблинговых. В ее структуру входят методики исследования представлений о межличностных отношениях в семье у детей дошкольного возраста, такие как «Ступеньки» (В. Ткачева), «Почта» (за ред. А. Лидерса и И. Анисимовой), «Кинетический рисунок семьи» (R. Burns, S. Kaufman). Также предложено модифицированную и структурированную автором процедуру оценки результатов методики «Ступеньки» (В. Ткачева), которая учитывает характеристики степеней близости ребенка с родными, а также шкалы и уровни для их определения.

Анализ результатов констатирующего экспериментального исследования межличностных отношений в семьях, воспитывающих детей выбранной категории, позволяет констатировать у большинства детей с тяжелыми нарушениями речи трудности в общении и взаимодействии с родителями, необходимость привлечения старшего поколения для компенсации неудовлетворенности в эмоциональном взаимодействии и общении с родителями.

Ключевые слова: семья, межличностные семейные отношения, детско-родительские отношения, сиблинговые отношения, тяжелые нарушения речи, старший дошкольный возраст.

Kateryna Tychyna, Institute of Human Sciences Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine **Features of the concepts on the inter-family family relations in children of an early preschool age with serious loss violations**

The author analyzes the psychological and pedagogical literature on the family and interpersonal family relationships: child-parenting and sibling: the problems of the family that educates the child with special educational needs are considered. The basic approaches to conducting experimental research of interpersonal relations in the families raising children of the senior preschool age with serious speech impairments are revealed. The method of research of representations of children of the senior preschool age with serious violations of speech about interpersonal family relations, in particular children's and fathers' and siblings, is suggested. Its structure includes research methods for preschool children, such as «Stairs» (V. Tkacheva), «Post» (edited by A. Leaders and I. Anisimova), «Kinetic family drawing» (R. Burns, S. Kaufman) Also, a modified and structured procedure for evaluating the results of the «Stairs» method, which takes into account the characteristics of the degree of proximity of the child to relatives, as well as the scale and level for their determination, was proposed.

An analysis of the results of a study of interpersonal relationships in families educating children of this category allowed to state: in the majority of children with severe speech disorders there are difficulties in communicating and interacting with parents: secrecy between siblings; The need to engage the older generation to compensate for dissatisfaction in emotional interaction and communication.

Keywords: family, interpersonal family relations, children-parenting relations, sibling relations, severe speech impairment, senior preschool age.

З перших місяців життя дитина усвідомлює себе через стосунки з іншими людьми. Тому характер взаємовідносин між дитиною й соціальним оточенням визначає її розвиток. Сімейні взаємини є тим фактором, який детермінує розвиток особистості дитини.

Міжособистісні родинні стосунки відрізняються від усіх інших видів міжособистісних стосунків. Як вважають багато науковців (М. Ainsworth, J. Bowlby, E. Erikson, A. Freud, M. Klein, M. Mahler, D. Winnicott), міжособистісні стосунки в сім'ї характеризуються сильною емоційною значущістю, як для дитини, так і для її рідних.

Родина відіграє особливу роль у вихованні дитини дошкільного віку, оскільки є першим й часто єдиним середовищем, що формує її особистість. Саме в цей період найбільш важливим є вплив сім'ї на розвиток особистості дитини, вплив наявної в ній системи внутрішньосімейних дитячо-батьківських і сіблінгових стосунків.

Питання, присвячені проблемі дитячо-батьківських і сіблінгових стосунків, розглядалися вченими протягом усього розвитку психологічної науки і практики. Дослідження специфіки дитячо-батьківських стосунків у зарубіжній і вітчизняній психології здійснені вченими: J. Bowlby, М. Буяновим, А. Варгою, Ю. Гіппенрейтер, А. Личко, М. Семаго, А. Співаковською, Е. Ейдеміллером, Г. Хоментаскасасом, Е. Fromm, D. Winnicott та ін.), а сіблінгових – у роботах М. Алексєєвої, І. Валітової, Н. Зирянової, Д. Корнієнко, Ч. Райкрофт та Г. Хоментаскаса. Стосовно родини які виховують дитину із особливими освітніми потребами, це питання набуває особливого значення.

Наявність у сім'ї дитини з особливими освітніми потребами зумовлює специфічні труднощі у функціонуванні та комунікації всіх членів родини (Н. Бабич, А. Колупаєва, М. Карпа, І. Мартиненко, Л. Руденко, О. Таранченко, В. Ткачова, Т. Сак, М. Федоренко) [1, 5, 6, 7]. І. Мартиненко, досліджуючи комунікацію дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення, відмічає у них наявність труднощів, типових в ситуаціях спілкування в сім'ї, які пов'язані з комунікативно-особистісною інфантильністю дітей означеної категорії [5, 141].

Однак, аналіз джерельної бази засвідчив, що проблема міжособистісних стосунків у родинах, які виховують дитину із важкими порушеннями мовлення, не була предметом безпосереднього вивчення. Цей факт спонукав нас до подальшої експериментальної перевірки висунутих положень.

Метою статті є аналіз результатів дослідження уявлень про міжособистісні сімейні стосунки у дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення.

У розділі «Дитина у докільці» освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» діти старшого дошкільного віку мають знати імена всіх членів своєї родини та мати уявлення про роботу, основні дії, що ті виконують удома; про роль кожного члена родини, обов'язки в сім'ї (зокрема, права і обов'язки дитини в родині), значення взаємодопомоги, спільної праці; сімейний відпочинок. При наявності в родині меншої дитини, розуміти необхідність значної уваги і догляду за нею. Володіти навичками позитивного спілкування та взаємодії з членами сім'ї [4].

Зважаючи на результати теоретичного аналізу міжособистісних сімейних стосунків у родинах які виховують дітей старшого дошкільного віку ми припустили, що міжособистісні стосунки у сім'ях, що виховують дошкільників із ТПМ, формуються специфічно та з особливостями. Метою дослідження було з'ясувати особливості міжособистісних стосунків у роднах, які виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. Одним із завдань було визначено дослідити уявлення про міжособистісні сімейні стосунки у дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. Основні завдання дослідження полягали у наступному: визначити уявлення дитини про її місце в родині й ставлення дитини до сім'ї загалом; дослідити ієрархію міжособистісних сімейних стосунків дітей означеної категорії; вивчити особливості взаємодії дитини із тяжкими порушеннями мовлення з батьками; з'ясувати особливості взаємодії дітей із тяжкими порушеннями мовлення з сіблінгами.

У дослідженні взяли участь 70 дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) комунального дошкільного навчального закладу № 120 (компенсуючого типу) м. Кривого Рогу, дошкільного навчального закладу компенсуючого типу (спеціальний) № 323, комбінованого типу № 95 та № 9 м. Києва та 67 дітей із нормальним мовленнєвим розвитком (НМР) старшого дошкільного віку дошкільного навчального закладу № 141 м. Києва та № 180 м. Кривого Рогу.

У дослідженні було використано такі експериментальні методики: «Сходинки» (В. Ткачова), «Пошта» (за ред. А. Лідерса та І. Анісімової), «Кінетичний малюнок сім'ї» (R. Burns, S. Kaufman). Їх аналіз дав можливість виявити особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, з точки зору дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення [2; 3; 8].

Зміст методики «Сходинки» (В. Ткачова) полягав у визначенні ступеня близькості дитини з рідними (вербальна та емоційна складові), встановленні ієрархії міжособистісних родинних стосунків, визначенні глибини почуттів, які, на думку дитини, відчувають до неї значущі дорослі.

Варто відмітити, що було модифіковано та структуровано процедуру оцінювання результатів цієї методики, яка враховувала характеристики ступеня близькості дитини з рідними. Було виділено шкали та рівні для їх визначення за вербальною та емоційною складовою міжособистісних сімейних стосунків.

Одним із завдань цієї методики було з'ясування рівнів вербальної складової міжособистісних родинних стосунків. Відповідно до цього діти давали відповіді на

запитання опитувальника й аналіз їх відповідей дав можливість визначити їх ієрархію спілкування з рідними (див. табл. 1).

Результати дослідження засвідчили, що діти з ТПМ на відміну від старших дошкільників із НМР віддають перевагу спілкуванню з матір'ю та доповнюють його спілкуванням із батьком, не концентруючи увагу на самому процесі взаємодії. Водночас, виявлено, що у дітей із НМР поняття «сім'я» узагальнене і має дві невід'ємні частини: тата й маму, а також саму дитину. Натомість, у старших дошкільників із ТПМ це поняття недостатньо сформовано, виділяючи маму головною. Вони «автоматично» приєднують батька, спілкування з яким відбувається через матір.

Варто зазначити, що діти з ТПМ на відміну від однолітків із НМР мають труднощі в спілкуванні із сіблінгами. Аналіз здобутих результатів дає підстави констату-

Таблиця 1

Результати дослідження вербальної складової за методикою «Сходинки» (В. Ткачова)

Члени родини	Діти	Показники	Високий	Середній	Низький	Кількість виборів
Мати	ТПМ	абс	45	17	7	69
		%	65,2	24,6	10,2	98,6
	НМР	абс	42	19	3	64
		%	65,6	29,7	4,7	95,5
Батько	ТПМ	абс	44	18	0	62
		%	70,9	29,1	0	88,6
	НМР	абс	42	16	2	60
		%	70	26,7	3,3	89,6
Бабуся	ТПМ	абс	6	26	6	38
		%	15,8	68,4	15,8	54,3
	НМР	абс	5	15	3	23
		%	21,7	65,2	13,1	34,3
Дідусь	ТПМ	абс	5	19	2	26
		%	19,2	73,1	7,7	37,1
	НМР	абс	7	12	2	21
		%	33,4	57,1	9,5	31,3
Сіблінг	ТПМ	абс	23	19	2	44
		%	52,3	43,2	4,5	100
	НМР	абс	19	17	0	36
		%	52,8	47,2	0	100
Інші	ТПМ	абс	3	3	1	7
		%	42,9	42,9	14,2	10
	НМР	абс	0	3	0	3
		%	0	100	0	4,5

вати, що вони відчувають себе менш залученими у родинне спілкування на відміну від своїх братів та сестер із нормальним мовленнєвим розвитком. Однією з особливостей уявлень дітей із ТПМ (10%) про сім'ю було введення до її складу інших осіб (дядя, двоюрідні сиблінги, друзі, домашні тварини). Це ще раз підтверджує припущення про недостатньо сформовані уявлення про родину у дітей цієї категорії.

Інтерпретація отриманих результатів методики «Сходинки» дала можливість визначити рівні емоційної складової міжособистісних сімейних стосунків, у процесі якої діти висловлювали уявлення про міру своєї значущості для рідних (див. табл. 2).

За результатами, представленими в таблиці, ми дійшли висновку, що діти з ТПМ потребують емоційного контакту, як із батьком, так і з матір'ю. Це підтверджують кількісні результати, які розподілені майже рівноцінно між батьками. Але характерним для старших дошкільників є надання переваги емоційного контакту з матір'ю. Це констатують кількісні результати групи дітей із НМР, що ще раз підкреслює наявність особливостей емоційної складової міжособистісних сімейних стосунків у сім'ях, що виховують дошкільників із ТПМ. На підтвердження отриманих даних щодо особливостей вербальної складової міжособистісних сімейних стосунків обидві групи дітей потребують не тільки спілкування, а й емоційного контакту з бабусею та дідусями, які не входять до складу мікросім'ї.

Отримані результати емоційної складової міжособистісних сиблінгових стосунків констатують недостатній, як вербальний так і емоційний контакт із сиблінгами. Варто зауважити, що діти з ТПМ частіше за однолітків із НМР вводили до складу сім'ї людей, що до неї не входять (дядя, двоюрідні сиблінги, друзі, домашні тварини) та встановлювали з ними теплі емоційні стосунки. На нашу думку, це засвідчує недостатність емоційної складової в міжособистісних дитячо-батьківських стосунках, певних труднощах та бар'єрах у встановленні контакту між членами родини.

Отже, результати методики «Сходинки» засвідчили, що переважна більшість дітей із ТПМ, хоч і встановлюють вербальний та емоційний контакт із членами сім'ї, але якісно вони значно відрізняються від дітей із НМР за показниками «встановлення теплих емоційних стосунків» та «спілкування з рідними».

За допомогою методики «Пошта» (за ред. А. Лідерса та І. Анісімової) оцінювався стан емоційних стосунків дитини із сім'єю та визначався характер взаємодії дитини з членами родини. Результати вибору дітей стосовно рідних подано в табл. 3.

За результатами, представленими в таблиці, ми дійшли висновку, що діти із тяжкими порушеннями мовлення демонструють позитивні почуття переважно до матері та батька. Це свідчить про наявність тісних емоційних стосунків із цими особами та те, що батьки очолюють ієрархію емоційно значущих членів родини для дитини. Але водночас для частини дітей із порушеннями мовлення емоційно значущими є бабуся та сиблінг, що вказує на певну компенсацію та пошук більш емоційно комфортної взаємодії. Найбільше негативних емоцій діти із тяжкими порушеннями мовлення проявляють відносно батька, хоча він і є позитивно емоційно значущим для них. Це свідчить про амбівалентність дитячих почуттів, що може бути пов'язано з директивною функцією батька в сім'ї. Батько привчає їх до правил взаємодії в родині, що зокрема, у дошкільному віці супроводжується нерозумінням і, як наслідок, негативними емоціями. Також таке явище може бути пов'язано з досвідом

Таблиця 2

Результати дослідження емоційної складової за методикою «Сходинки» (В. Ткачова)

Члени родини	Діти	Показники	Високий	Середній	Низький	Кількість виборів
Матір	ТПМ	абс	46	14	8	68
		%	67,7	20,6	11,7	97,1
	НМР	абс	52	10	5	67
		%	77,6	14,9	7,5	100
Батько	ТПМ	абс	40	17	4	61
		%	65,5	27,9	6,6	87,1
	НМР	абс	30	24	6	60
		%	50	40	10	89,6
Бабуся	ТПМ	абс	11	22	4	37
		%	29,7	59,5	10,8	52,9
	НМР	абс	9	14	2	25
		%	36	56	8	37,3
Дідусь	ТПМ	абс	6	12	4	22
		%	27,3	54,5	18,2	31,4
	НМР	абс	7	14	0	21
		%	33,3	66,7	0	31,3
Сіблінг	ТПМ	абс	10	29	2	41
		%	24,4	70,7	4,9	100
	НМР	абс	14	20	2	36
		%	38,8	55,6	5,6	100
Інші	ТПМ	абс	3	3	1	7
		%	42,9	42,9	14,2	10
	НМР	абс	0	2	1	3
		%	0	66,6	33,4	4,5

Таблиця 3

Загальні показники за методикою «Пошта» (за ред. А. Лідерса та І. Анісімової)

Критерії	Діти	Матір	Батько	Бабуся	Дідусь	Сіблінг	Загальні	Ніхто
Позитивне емоційне ставлення	ТПМ	41,9	24,3	8,1	8,6	12,9	95,8	4,2
	НМР	47,2	16,9	9,4	8	15,9	97,4	2,6
Негативне емоційне ставлення	ТПМ	10	13,7	4,9	5,4	8,6	42,6	57,4
	НМР	8,4	14,6	3,3	5,8	7,2	39,3	60,7
Сприймання позитивного ставлення	ТПМ	36,2	24,7	8,1	10,1	13,8	92,9	7,1
	НМР	42,8	25,4	8,9	8	13,4	98,5	1,5
Сприймання позитивного ставлення	ТПМ	11,9	15,2	7,1	7,6	8,1	49,9	50,1
	НМР	6,5	18,4	4,5	2	9	40,4	59,6
Позитивний вибір	ТПМ	42,1	16,4	7,1	4,3	22,2	92,1	7,9
	НМР	39,9	23,1	7,5	7,8	19,4	97,7	2,3
Негативний вибір	ТПМ	12,9	19,3	11,4	5	2,8	51,4	48,6
	НМР	17,9	14,9	1,5	3,7	7,1	45,1	54,9

емоційної взаємодії, що не задовольняє потреб дошкільника, у зв'язку із зайнятістю дорослого тощо.

Аналіз результатів таблиці дав можливість констатувати, що старші дошкільники з ТПМ менше за дітей із НМР сприймають позитивне ставлення від матері та батька. Відсутність теплої емоційного контакту між дітьми із тяжкими порушеннями мовлення та батьками, спричиняє виникнення необхідності залучення бабусь та дідусів у сімейні стосунки і є показником необхідності дітей означеної категорії у більшій кількості позитивного ставлення, з огляду на їхні особливості.

Зважаючи на результати діагностики сприймання позитивного та негативного ставлення відносно сіблінгів, можемо зробити висновок про емоційний бар'єр та можливе ігнорування стосунків між ними.

Переважає більшість дітей із ТПМ під час негативної взаємодії переживає дефіцит позитивного емоційного контакту з батьками, довіри до дорослого, напруженість та конфліктність у стосунках, взаємне незадоволення й роздратування або ж відчуває нестачу емоційної підтримки і відкидання з боку батьків, почуття меншовартості, також дитина може переживати пригніченість, безпорадність або заперечувати її, не бачачи ресурсу допомоги в дорослому.

Отже, ця методика надала можливість скласти реальні уявлення про емоційні міжособистісні стосунки дитини із сім'єю: визначити позиції дитини в родині; зробити аналіз почуттів, які дитина відчуває до членів своєї сім'ї та, як вона сприймає їх ставлення до себе. У результаті дослідження було виявлено, що в сім'ях дітей із тяжкими порушеннями мовлення переважають позитивні емоції та позитивна взаємодія, але частина дітей тією, чи іншою мірою показали й негативні почуття та негативну взаємодію. Це говорить про недосконалість міжособистісних стосунків у родині, що виховують дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (R. Burns, S. Kaufman) була спрямована насамперед на виявлення емоційного благополуччя сім'ї з погляду дитини, визначення особливостей сприймання та переживання дитиною розподілу ролей у родині, основні функції кожного члена сім'ї та виявлення рівня задоволення потреб у спілкуванні. Результати аналізу малюнків репрезентовано в табл. 4.

Результати методики «Кінетичний малюнок сім'ї» засвідчили, що переважна більшість дітей із ТПМ мають тенденцію до сприятливої сімейної ситуації, але якісно вони значно різняться від дітей із НМР. Так, аналіз малюнків дітей із ТПМ констатував відсутність сімейної взаємодії та теплих міжособистісних стосунків у родині; високу тривожність дітей, що є однією з причин неможливості встановлювати тісні міжособистісні стосунки в сім'ї.

Водночас, більшість дітей із тяжкими порушеннями мовлення мають низький рівень конфліктності в сімейних стосунках. Переважання низького рівня конфліктності можна пояснити тим, що досліджувані старші дошкільники визнають авторитет батьків, що є психологічною нормою й не суперечить нормальному розвитку дитини, тому конфліктність виникає в поодиноких випадках і проявляється у встановленні бар'єрів (стіни, предмети інтер'єру, іграшки), виправленні окремих фігур. Однак зазначимо, що вербальний опис малюнка викликав значні труднощі: у більшій частині дітей із ТПМ словесне пояснення не відповідало зображенню, що свідчило про бажання змінити сімейну ситуацію на краще.

Загальні показники за методикою «Кінетичний малюнок сім'ї» (R. Burns, S. Kaufman)

Критерії	Діти	Показники	Високий	Середній	Низький
Сприятлива сімейна ситуація	ТПМ	абс	22	44	4
		%	31,4	62,9	5,7
	НМР	абс	39	28	0
		%	58,2	41,8	0
Тривожність	ТПМ	абс	0	34	36
		%	0	48,6	51,4
	НМР	абс	0	24	43
		%	0	35,8	64,2
Конфліктність у сімейних ситуаціях	ТПМ	абс	0	14	56
		%	0	20	80
	НМР	абс	0	1	66
		%	0	1,5	98,5
Почуття неповноцінності в сімейних стосунках	ТПМ	абс	0	5	65
		%	0	7,1	92,9
	НМР	абс	0	0	67
		%	0	0	100
Ворожість в сімейних стосунках	ТПМ	абс	0	11	59
		%	0	15,7	84,3
	НМР	абс	0	1	66
		%	0	1,5	98,5
Складнощі спілкування	ТПМ	абс	10	23	37
		%	14,3	32,8	52,9
	НМР	абс	0	2	65
		%	0	3	97

Важливо зазначити, що загальна тенденція малюнків дітей із ТПМ має характеристики ворожості в сімейних міжособистісних стосунках та труднощі у спілкуванні, але вони в більшості випадків є поодинокими й несукупними.

Підсумовуючи результати експериментального дослідження, можна зробити висновок, що діти із тяжкими порушеннями мовлення демонструють наявність тісних емоційних стосунків із матір'ю та батьком, які очолюють ієрархію емоційно значущих членів родини для дитини. При цьому діти цієї категорії мають труднощі у спілкуванні та взаємодії з батьками, потребу залучення старшого покоління для компенсації незадоволеності в емоційній взаємодії та спілкуванні. Аналіз складових міжособистісних сімейних стосунків виявив недостатність вербальної та емоційної складових в міжособистісних дитячо-батьківських та сиблінгових стосун-

ках, труднощі та комунікативні бар'єри у встановленні контакту між членами родини. Також було з'ясовано, що старші дошкільники із тяжкими порушеннями мовлення мають амбівалентні почуття до членів сім'ї та несформовані уявлення про міжособистісні родинні стосунки. Більша частина дошкільників із ТПМ бажають змінити сімейну ситуацію на краще, але при цьому труднощі у спілкуванні з членами родини є провідною причиною особливостей формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення про міжособистісні сімейні стосунки.

Отже, діти з тяжкими порушеннями мовлення, на відміну від дітей із НМР, значно меншою мірою володіють навичками позитивного спілкування та взаємодії з членами сім'ї.

Перспективи досліджень вбачаються у подальшому та більш детальному вивченні міжособистісних стосунків у родинах, які виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ. Зокрема, виявити батьківське ставлення до дитини із тяжкими порушеннями мовлення та їхні уявлення про міжособистісні сімейні стосунки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. М. Вплив сімейного чинника на формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту / Н. М. Бабич // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / За ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Вип. V. В 2-х томах. Том 1. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори. – 2006, 2015. – С. 16 – 26.
2. Бернс Р. С. Кинетический рисунок семьи: введение в понимание детей через кинетические рисунки / Р. С. Бернс, С. Х. Кауфман. – Москва: Смысл, 2000. – 146 с.
3. Захарова Г. И. Психология семейных отношений: учебное пособие / Г. И. Захарова – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2009. – 63 с.
4. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнв'юк; наук. ред. Г. В. Беленька, М. А. Машовець; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богиніч, Н. І. Богданець-Білоskalенко [та ін.]. – К.: Київ ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – 304 с.
5. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення: монографія / І. В. Мартиненко. – К.: ДІА, 2016. – 308 с.
6. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: – ТОВ ВПЦ «Літопис-XX». – 2010. – 363 с.
7. Руденко Л. М. Теоретичний підхід до вивчення батьківського ставлення до аутичних дітей / Л. М. Руденко, М. В. Федоренко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / За ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Вип. IX. В 2-х томах. Том 1. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори – 2006, 2017. – С. 210 – 221.
8. Ткачева В. В. Технологии психологического изучения семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии [Электронный ресурс] / В. В. Ткачева // УМК «Психология». – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <http://sdo.mgaps.ru/books/K17/M13/p2/1.pdf>.